Sárközy Péter

Olasz–magyar, két jó barát...

A magyar–olasz kulturális kapcsolatok alakulása az I. világháború előtt és után

I. A magyar–olasz barátság mítosza

Amikor a Nemzetközi Italianisztikai Társaság 1967-ben Budapesten rendezte VI. nemzetközi kongresszusát, a társaság elnöke, Umberto Bosco professzor megnyitó beszédében utalt arra, hogy bármennyire is meglepő, hogy két nép, melyek etnikailag eltérők és földrajzilag sem állnak közel egymáshoz, mégis az 1030-ban Velencéből magyar földre jövő Szent Gellért óta szoros lelki kapcsolatban álltak és állnak egymással. Ugyanezt a gondolatot fejezte ki az a tanulmánykötet is, melyek az Akadémiai Kiadó olasz nyelven jelentetett meg a kongresszus alkalmából, és melynek címéül a szerkesztők azt választották: *Itália és Magyarország. A magyar–olasz irodalmi kapcsolatok ezer éve*.[1]

Az igen szoros történelmi és kulturális kapcsolatok következtében (elég a magyar fiatalok XIII. századtól a XVIII. század végéig tartó itáliai egyetemjárására vagy az olasz humanisták magyarországi tevékenységére gondolni) igen gazdag a magyar kultúrát ért olasz kulturális hatások tárháza, mely Dantétól és Petrarcától a XVIII. század végéig, Janus Pannoniustól és Balassitól Csokonai és Kisfaludy Sándor költészetéig tart. Olaszországban a magyar kultúra és irodalom igazi felfedezésére a XIX. század második felében került sor, miután az olasz Risorgimento és a magyar forradalom közös nemzeti harcai szorossá fűzték a két nép és a két nemzet közötti „barátságot". Olaszországban a magyar irodalom iránti érdeklődést a nagy magyar forradalmár költő, Petőfi Sándor európai kultuszának köszönhetjük. Petőfi, akit Carducci a „szabadság Tirteuszának" nevezett, az 1880-as években az egyik legtöbbet fordított külföldi költőnek számított Olaszországban, és Petőfi nyomán elkezdődött a magyar írók (Jókai, Mikszáth, Herczeg Ferenc és mások) műveinek fordítása, mely a két világháború közti időszakban érte el igazi virágzását, de végeredményben máig tart, hiszen a modern és a mai magyar irodalom majdnem minden jelentős képviselője olvasható olasz nyelven.[2]

Sarközy Péter (1945) irodalomtörténész, a római La Sapienza tanszékvezetője .

[1] *Il Romanticismo*. Szerk. V. Branca – T. Kardos. Budapest, 1968, Akadémiai, 8; *Italia e Ungheria. Dieci secoli di rapporti letterari*. szerk. M. Horányi e T. Klaniczay. Budapest, 1967, Akadémiai. Vö. Sárközy P.: *Az olasz negédes kertjében*. Budapest, 2007, Mundus.

[2] Sárközy P.: A magyar irodalom Olaszországban. *Kortárs*, 2002, 6, 92–101 és in *Túl minden határon. Magyar irodalom külföldön*. Szerk. Jenei É. – Jónás I. Budapest, 2006, Balassi.

Az 1848/49-es Ausztria ellen folytatott szabadságharcok elbukása után több száz magyar katona és tiszt maradt Itáliában, és állt az olasz nemzeti egységért harcoló Szárd-királyság szolgálatába. 1859-ben solferinói csatában több ezres magyar légió állt az olaszok oldalán, és nagyon jelentős volt a magyar tisztek és katonák szerepe Garibaldi 1860/61-es szicíliai expedíciójában, majd Dél-Itália felszabadításában is. Mindez magyarázza, hogy ebben az időben miért szerepelnek gyakran az olasz egységért folytatott küzdelmek képei a korabeli magyar irodalomban, Jókai Mór regényeiben (*És mégis mozog a föld, Fekete gyémántok, Szerelem rabjai, Egy az Isten*) vagy Arany László *Délibábok hőse* című verses regényében, de Molnár Ferenc 1907-ben írt híres regényében is Ács Feri „vörös ingesei" ellenében védik a hazát jelentő grundot a Pál utcai fiúk.

Az olasz egység kikiáltását és a kiegyezést követően a XIX. század utolsó évtizedeiben Itália a magyar festők, szobrászok és írók kedvelt úticéljává vált. Magyar írók és művészek százai (ezrei) járták (és járják be máig) a „bel Paese" csodás tájait, városait, múzeumait, és a század végére Magyarországon is kialakul az „Itália-mániás"[3] magyar értelmiségiek csoportja, melynek képviselői – Péterfy Jenőtől Szerb Antalig és Cs. Szabó Lászlóig – amikor csak lehetett, Itáliába szöktek, hogy ott a szépség és a művészet hazájában élhessenek. Ebből az élményből született a modern magyar irodalom nem egy remekműve (Ady *Nyárdélutáni hold Rómában* című költeménye, Babits, Kosztolányi, Juhász Gyula, Szabó Lőrinc Itália-versei, Vas István *Római rablás* versciklusa, Szerb Antal *Utas és holdvilág*a, Cs. Szabó László *Római muzsikáj*a és még sok más vers és regény).[4]

Mindezek alapján állíthatjuk, hogy a XIX–XX. század fordulóján a két nemzet között rokonszenv és barátság érzete alakult ki. Ennek fennmaradásában azonban komoly próbát és akadályt jelentett az első világháború, hiszen Olaszország a kezdeti semlegesség után 1915 nyarán az antant-hatalmak oldalán hadba lépett Németország és az Osztrák–Magyar Monarchia ellen, és hamar a Piavétól a Karsztokig húzódó frontvonal a világháború egyik legvéresebb színterévé vált, ahol több mint tíz nemzet katonái, köztük magyarok és olaszok váltak egymás gyilkosaivá. Ugyanakkor az is megállapítható, hogy bármekkora is volt a csalódás a magyar békeszerető értelmiségiek és a közvélemény körében Olaszország „árulása miatt", és bármilyen nagyok is voltak a veszteségek az Isonzó és Piave mindkét partján, érdekes módon a két ellenséges ország hadifogoly-táboraiban, amikor csak lehetett, kivételes eljárásban részesültek a másik fél katonái,[5] és a háború végeztével ismét Olaszország lett az az állam, mely legközelebb került a magyar emberek szívéhez, és Olaszországtól várták, hogy segíteni fog az égbekiáltó trianoni igazságtalanságok helyrehozatalában.

[3] A kifejezés Babits Mihálytól származik, aki 1908-ban írta Juhász Gyulának, hogy amióta hazatért Olaszországból „italomán iában szenved".

[4] Sárközy P.: *Róma mindannyiunk közös hazája. Róma magyar emlékei – magyarok emlékei Rómáról.* Budapest, 2010, Romanika.

[5] Legalábbis erről számoltak be az olasz hadifoglytáborokból hazatért magyar katonák. Vö. *Hadifogoly magyarok története, I. Az olasz királyság területén.* Szerk. Pich Jenő. Budapest, 1930, Atheneum; Boda Miklós: *Az italianista Koltay-Kastner Jenő visszaemlékezése olaszországi hadifogságára. Jelenkor*, 2013/12, 1276–1288. Hasonlóképpen idős olasz emberek meséltek nekem arról, hogy a hajmáskéri fogolytáborból a tisztek becsületszóra hétvégén felutazhattak Budapestre egy kicsit mulatni. Igaz, egészen más ellátásban volt része a Szerbiából Asinara szigetére szállított hadifoglyoknak. Vö. Lőrinczi László: Szamársziget foglyai, in Uő.: *Négylevelű vándorbot.* Arad, 2007, IjK, 69–133.

II. Olaszország belépése az I. világháborúba

Olaszország 1915. évi belépése az antant hatalmak oldalán az első világháborúba nem érte teljesen váratlanul sem Németországot, sem Ausztriát, sem Tisza Istvánt, annál inkább a magyarországi közvéleményt, mely a „hagyományos" „olasz–magyar barátság" alapján elvárta volna a szeretett Itáliától, az olasz néptől, hogy ha már nem akart a tengelyhatalmak oldalán részt venni a háborúban, legalább megőrizhette volna semlegességét. Ehelyett a világháború egyik legvéresebb frontjává alakult ki az Isonzo-Piave és a karsztok vidéke, ahol több százezer olasz, osztrák, cseh, horvát, magyar és amerikai katona vesztette életét.

Hogy milyen sokkot jelentett az Itália-mániában szenvedő magyar értelmiségiek számára Olaszország hadba lépése Ausztria–Magyarország ellen, jól mutatja a Nyugat 1915. június 16-ai „Olaszország-ellenes" száma, melynek elején az akkor épp az *Isteni Színjáték* fordításán dolgozó Babits Mihály keserű írása áll, melyben Dantét idézve a költő az általa imádott Olaszországot útszéli nőnek nevezi, aki pénzért áruba bocsájtotta magát („Non donna di provincia ma bordello").[6]

A felelősen gondolkodó magyar emberek (beleértve a kormányfő Tisza Istvánt) számára tragédia volt a világháború kitörése, mely a véráldozatokon túl, azzal is fenyegetett, hogy amennyiben a tengelyhatalmak vereségével ér véget, az egyúttal az ezeréves Magyarország felbomlását fogja eredményezni. Ez a magyarázata annak, hogy csak keveseknek sikerült, hogy „ember" maradjon az „embertelenségben", köztük a *Nyugat* folyóirat költőinek, mindenek előtt Ady Endrének, Babits Mihálynak és a magyar avantgard első két folyóiratát szerkesztő Kassák Lajosnak, akik már a világháború elején felismerték, hogy az új háború Európa összes népére szenvedést és pusztulást fog hozni, és azonnal felemelték szavukat a még soha nem látott méretű öldöklés ellen. Hasonlóképp tragédiát jelentett számukra, hogy a háború nemcsak az „ősi ellenségeket" állította szembe egymással, mint a franciákat a németekkel, hanem a baráti nemzeteket is, így az olaszt és a magyart. A *Nyugat* 1915. évfolyamában egymás után jelentek meg Babits nagy háború ellenes versei, a *Recitativ,* a *Miatyánk,* a *Játszottam kezével,* melynek felségsértő kitétele miatt (hogy inkább ontaná vérét kedvese kisujjáért, mintsem a királyért) a költő elveszti tanári állását. Ekkor érte a hír, hogy a szeretett Itália, melyet második hazájának tekintett, szintén hadba lépett Magyarország ellen. Így született meg keserű írása Olaszország ellen:

> *Éreztük az első pillanattól, és nem akartuk hinni az utolsóig. Már a szele jött – már sötétedett a felhőjétől – már egy-egy nagy langyos csöpp csapott az arcunkra. „Nem – mondtuk – nem lehet: ez ártatlan felhő; üres, mindjárt megy tovább." „Ismerjük – mondottuk – szép felhők szoktak jönni arról a tájékról, szép bodor felhők, fehérek, húrosak, nem hoznak vihart. Boldog szép táják az: nem jön onnan eső!" Micsoda csalódás volt – az olasz háború!*
>
> *Sokat ismerek Budapesten – sok olaszbarát volt nálunk –, mint hajdan Angliában. Nem a népet szerették. Mit ismerték a népet? Hanem a tájt, az utat, az ideált, a művészetet és az irodalmat. A szép eget, a szép házakat, a régi képeket, a régi szép latin szavakat. Mint Shelley szerették Itáliát, mint Keats, mint Byron, nem mint Browning.*

[6] Babits M.: *Itália. Nyugat*, 1915. június 16., 639-646.

Vitairatában Babits keserűen állapítja meg, hogy aki az olasz történelmet közelről ismeri, annak nem kellett ezen a döntésen meglepődnie, hiszen már Dante is keserűen a világ „rimájának" nevezte saját hazáját.

Valóban az olaszbarátok megkímélhették volna magukat a nagy csalódástól – hisz ismerik az olasz történetet. Nem a romlott Róma gyermeke ez a nemzet, nem ez az, melyet legnagyobb fia, Dante ostorozott legjobban? „Non donna di provincie ma bordello!" Nem a méregkeverő pápák, a férjgyilkos királynők, a megfizetett condottierék hazája-e? Nem a Machiavelli hona-e, otthona minden sötét cselszövénynek, szülőföldje a modern politikának, ennek a legbűnösebb, legrettenetesebb dolognak, mely azóta egész Európa boldogságát megmérgezte? Ott született, és csak azért nem ott fejlett óriásra, hanem Angliában és másutt, mert a nagy dolgokhoz a rosszban is erő kell s kitartás, éppen ami hiányzik e dekadens népből.

Ugyanezt a gondolatot a szövegbe ékelve versben is kifejti:

Mint a beteg, ki nyugtát nem találja,
Itália forgatja vánkosát:
'ahi, di dolore ostello, serva Italia',
neked gyámság való és szolgaság!

Itália, vén gyermek, telhetetlen,
ki elgombozná apja kincseit,
helytelen egyre, s helyelelhetetlen
ripők, akit szeretnek, – s megverik.

Könnyelmü örökös, kincsek rossz őre,
kapzsin a biztost kockáztatni kész:
vitéz idén még, gyáva tán jövőre,
de későn gyáva és balgán vitéz.

A keserű írás az olasz interventisták, D'Annunzio és a háborúért lelkesedő olasz futuristák ostorázásával zárul:

Ó, ahol egy D'Annunzio lehet a nemzet vezére! Egy szószátyár, szenvelgő histrio, egy dekadens költő, a szó legrosszabb értelmében. És milyen irtózatos: a költő, aki a modern háború szolgálatába áll. A XIX. század nagy költői a béke apostolai voltak: a XX. század vátesze a hivatalos vérengzést fogja-e hirdetni? Ki marad hát hű az emberiség, a béke és szeretet nagy eszményeihez, ha már a költők is a fegyveres Szörnyeteg zsoldjába állanak? Szerencsére ez nem úgy van és sohase lesz úgy. Akadhatnak D'Annunziók, akik ezrek szenvedésében csak a témát látják a szószaporításra, csak a jó reklámalkalmat mesterkélt dicsőségüknek: de nem akadhat igazi költő ezek között. Boldogság a háborúban, és a háború szárnyakat ad az önzésnek mint minden bűnnek… A háborút dicsőíteni – amit néhány magyar nyelven író másodrangú költő tesz, a hadsereg szellemi szállítói, mint Lengyel Menyhért kitűnően nevezte: – azt mondani, pusztuljanak milliók, mert az nekem egy nagyszerű élmény: a legnagyobb erkölcstelenség. Kétségkívül: a nagy bajok és nagy küzdelmek hozzátartoznak a világnak mint műremeknek tökéletességéhez; de csak egy magasabb, nagyon magas, egységből tekintve (ahogyan ma még ezt nem is lehet talán tekin-

teni) – nem külön és önzőn. Az önzés boldogsága ugyan az egyetlen lehető: de vajon a szent dicsőség szárnyai legyenek ezek? Aztán: mély és eszmei küzdelmeket dicsőíteni, igen! – de a hivatalos hatalmak véres versengéseit, mint e D'Annunziók?! A magyar Tyrtaios Petőfi volt; és ugye nem a fegyveres zsarnokság költője?

Tanulmánya végén Babits vállalja a vállalhatatlant, az Olaszországgal folytatandó fegyveres harcot: *mi nem akartuk a háborút, bár meggyőzhettük volna szép szóval Itáliát, ezt a vén, vásott gyereket! De csak verésre hallgat, és kész összetörni szép játékait.*

Hogy Babits cikkének indulatait mérlegelni tudjuk, ahhoz az is szükséges, hogy 1915. nyári írását együtt olvassuk a hét évvel korábban írt *Itália* szonettel és az élete végén írt utolsó tanulmányával, a *Termini* című fiumei folyóirat 1941. évi magyar számának írt „szerelmi vallomásával", az *Itália és Pannonia* című tanulmányával, melyben Itáliát második hazájának nevezi:

A Termini szerkesztői pontos terv szerint állították össze a magyar szám tartalmát. Ebben a tervben nekem gyönyörű feladat jutott. Itália és Pannónia: alig lehetne találni tárgyat, mely közelebb állana szívemhez. Az én hazám Pannónia, a második hazám – ha szabad a régi szólással mondani – Itália. …Mi bátoríthatja föl a vakmerő 'és' kötőszót, hogy nevét összekösse az Itália varázsos nevével? A tények sokasága itt nem jelent semmit. Aki azonban maga is pannóniai és Itália szerelmese, annak számára a kérdés felesleges, szinte értelmetlen. Lelki dolgokról van szó, s a tájaknak is van lelkük. Ha létezik az emberek között Wahlverwandtschaft, miért ne lehetne ilyesmi a tájak között is?

Ám ezeket a sorokat Babits már 25 évvel később írta, akkor, amikor épp az egykori ellenség, Olaszország segítségével Erdély *varázsos határát / sorompók nem állták* – egy rövid időre.

Babits és barátai – Fenyő Miksa, Kaposi József, Király György és mások – Olaszország hadba lépése miatt érzett fájdalmánál nagyobb volt egy másik magyar Itáliamániás művész, Gulácsy Lajos megrendülése. A század elejétől főleg Itáliában élő és dolgozó neves magyar festő, Gulácsy Lajos, akinek kiállított képei között került sor 1908-ban a *Holnap* antológia nagyváradi és temesvári matinéjára, épp azért menekült 1914-ben az akkor még semleges Itáliába, hogy ezáltal mentesüljön a katonai szolgálat alól. De a háború ott is utolérte, és Itália hadba lépése után mint „ellenséges ország" polgárát internálták, illetve csak akarták, mert a festő ettől olyan idegállapotba került, hogy elmegyógyintézetbe kellett szállítani, majd a nemzetközi vöröskereszt segítségével szállították haza Magyarországra.[7] A háború alatt elméje teljesen elborult, és többé alig festett, hiszen hogyan tudta volna gyönyörű olasz neoreneszánsz álomképeit tovább festeni, amikor a képek szereplői lövészárkokban készültek egymás legyilkolására. A haláláig a hárshegyi idegszanatóriumban élő, a világtól elzárt, Olaszországról álmodó művészhez megrendítő verset írt barátja, Juhász Gyula (*Gulácsy Lajosnak*).

A többi nyugatos költőhöz hasonlóan gyönyörű Itália-verseket író Juhász Gyulát is mélyen megrázta Itália hadba lépése. Ennek egyik legérdekesebb művészi hozadéka

[7] Vö. Szíj Béla (Corvina, 1979), Szabadi Judit (1969, 1983, Fekete Sas, 2007) és Marosvölgyi Gábor (Mundus, 2008) Gulácsy Lajosról írt monográfiáit.

az 1918-ban *Gabriele D'Annunzióhoz* írt nyílt levele és verse, melynek refrénjében újból és újból arra kéri az Olaszország hadba lépését korábban szorgalmazó és a háborúban aktívan részt vevő olasz költőt, hogy ne ölje meg a front túloldalán szolgálatot teljesítő katontestvérét. A vers utolsó versszakában felidézi a háború előtti „békeidőket", amikor az összes európai művész, így D'Annunzio is, nem a háborúról, hanem a művészetről és a szépségről álmodott:

Ó régi nyár, ó eltűnt szűz derű
Mi verseket olvastunk estelen.
A versekben száz bűvös hegedű
Sírt epekedve és sejtelmesen.
Az égi sátor künn már csillagos
Kékellő selymét feszítette fenn.
Te tán Párizsban nagy körutakon
Kószáltál és titáni tereken!
Mi téged is idéztünk, – szellemet
– És verseden a lelkünk messze tévedt,
Párizsba tán és álmodtunk veled.
S te meg akarnád ölni az öcsémet?

III. Az I. világháború után. A magyar–olasz barátság mitoszának felélesztése

A magyar közvéleményben tehát komoly megrázkódtatást, Fenyő Miksa szavaival „skizofrén helyzetet"[8] jelentett Olaszország magyar rajongói számára, hogy a „baráti" Itália is részt vett abban a háborúban, melynek eredményeképp az ezeréves Magyarország eltűnt az európai térképről, hogy az 1918. október 31-ei fegyverletételt követő november 4-ei Vittorio Veneto-i olasz áttörés után csak az osztrák és magyar katonák kerültek hadifogságba, míg a cseh, horvát és román egységek felszerelve utazhattak haza, hogy aztán a lefegyverzett és elvérzett Magyarország ellen fordítsák fegyvereiket.

Ebben a teljes levertségben és kiszolgáltatottságban érkezett Budapestre 1919 nyarán egy kistermetű, olasz alezredes, Guido Romanelli, mint a szövetséges hatalmak irodájának vezetője, aki rövid, fél évnél is kevesebb pesti tartózkodása alatti viselkedésével elérte, hogy a magyar közvéleményben az olaszok ismét „barátok" lettek.[9]

Hogy jogos volt-e, vagy sem Romanelli budapesti tevékenységének ilyen értékelése a magyar közvélemény részéről, hogy túlzottak voltak ezek az érzések, vagy sem, az más kérdés. Mindenestre Budapest lakossága, és főleg az iránta lelkesedő hölgykoszorú, úgy érezhette, hogy *az olaszok* másként viselkednek a legyőzött és megalázott Magyarországgal, mint a győztes hatalmak többi képviselői, mindenekelőtt a francia tisztek – hogy a cseh és román tisztek viselkedéséről ne is beszéljünk.

[8] Vö. Fenyő M.: Önéletrajzom. *Új Látóhatár,* München, 1964, 490, ill. 1965, 29–44; T. Melczer: *Miksa Fenyő e l'Italia,* in *Italia e Ungheria dagli anni Trenta agli anni Ottanta.* Szerk. P. Sárközy. Budapest, 1998, Universitas, 151–159.

[9] Szabó Mária: *A Romanelli misszió.* Budapest, 2009, Mundus.

Igaz, Guido Romanelli ezredes budapesti missziója alatt túl sokat nem tudott tenni, hiszen sem Olaszországnak nem volt a térségben jelentősebb katonapolitikai súlya, sem neki nem volt meg a megfelelő katonai rangja, pozíciója, diplomáciai tekintélye. De azáltal, hogy monitor-lázadás után erőteljesen fellépett a tanácskormánynál a fiatal ludovikás tisztek megmentéséért (ahogy később is segédkezett Kun Bélának és társainak a külföldre menekülésben is), és mindenekelőtt szembeszállt a román hadsereg budapesti rablóhadjáratával, az, hogy nem tolakodóan, hanem gálánsan udvarolt a pesti dámáknak – már ez a kevés is elég volt ahhoz, hogy Magyarországon újraéledjen a magyar–olasz barátság mítosza, hogy az „olaszok a barátaink", mely mögött természetesen az az illúzió rejlett – mely majd meg fogja határozni a két világháború közti Magyarország külpolitikáját is –, hogy Olaszország segíteni fogja Magyarországnak azon törekvését, hogy legalább azokat az elcsatolt részeket, ahol a magyar lakosság van többségben, az ország visszakapja. Egyébként már Károlyi Mihálynak is ilyen reményei voltak a háború után. Ezért küldte a háború előtt hosszabb ideig Firenzében élő filozófust, Fülep Lajost 1918 végén Fiuméba, majd Olaszországba a köztársasági kormány megbízottjaként abban bízva, hogy a professzornak olaszországi kulturális kapcsolatai révén sikerül menyernie az olasz politika meghatározó személyiségeit. Más kérdés, hogy Fülep „olasz kapcsolatai", Giuseppe Papini, Gabriele D'Annunzio ekkor épp Fiume elfoglalásával voltak lekötve, és nem azzal, hogy segítsenek „igazságot" szolgáltatni a legyőzött „ellenségnek", így a művészettörténész professzor itáliai diplomáciai küldetése éppúgy, mint Károlyi Mihály kül- és belpolitikája, teljes kudarcba fulladt.[10]

Ezek az Itáliához, a „hagyományos olasz-magyar barátsághoz" fűzött remények állnak Guido Romanelli nagy magyarországi népszerűsége mögött, hogy később is ünnepelték az egyébként a történeti-politikai szempontból jelentéktelen olasz ezredest, mert őt tekintették az új, Magyarország pártját fogó olasz külpolitika első képviselőjének, mint azt a II. Viktor Emanuel emlékmű-múzeumban kiállított magyar díszkard is tanúsítja, melybe vésve az olvasható, „Romanelli ezredesnek a hálás magyarok".[11]

A Romanelli tevékenysége által kialakult közhangulatot a magyar kulturális külpolitika képviselői hamar kihasználták. Már 1920 májusában a magyar–olasz kulturális kapcsolatok ápolására megalakult a „Corvin Mátyás Társaság", melynek elnökségét

[10] Takács J.: *Fülep Lajos olaszországi útjai* (*I viaggi di Fülep in Italia*), in *Kapcsolatok. Tanulmányok Jászay Magda tiszteletére.* Szerk. Tima R. Budapest, 2002, Ibisz; Fülep Lajost 1919 végén az új ellenforradalmi kormány is újra kiküldte Olaszországba, hogy ott próbálja meg elérni az olasz közvélemény régi magyarbaráti érzéseinek visszaállítását. Ennek céljára Rómában *Ungheria* címmel folyóiratot alapított, ám sem a folyóirat sem Fülep újabb kiküldetése nem bizonyult hosszú életűnek. Vö. *Fülep Lajos levelezése.* Szerk. Csanak D. Budapest, 1990, Akadémiai, II; *Fülep Lajos Emlékkönyv. Cikkek, tanulmányok Fülep Lajos életéről és munkásságáról.* Szerk. Tímár Á. Budapest, 1985, Magvető.

[11] Romanellihez hasonló tisztelet és szeretet majd csak az Eichmannal és a nyilasokkal nyíltan szembeszálló, zsidómentő Giorgio Perlascát, majd a budapesti Olasz Kulturintézet II. világháború utáni igazgatóját, d'Alessandro professzort fogja övezni, aki negyven évvel később magyar fiatalok százainak segített az 1956. évi magyar forradalom után Olaszországba menni, ahol folytathatták egyetemi tanulmányaikat. Mihályi G.: *E*gy szemtanú emlékei olasz tükörből nézve, in *Magyar írók emlékezése 1956-ra - Poeti ungheresi e la rivoluzione del 1956,* szerk. Sárközy P. és P. Tellina, Roma, Casa Editrice Universitá di Roma, La Sapienza, 2007, 202-207.

a Magyar Tudományos Akadémia akkori elnöke, Berzeviczy Albert vállalta.[12] A társaság a Fiuméből hazatért magyar tanárok (Zambra Alajos, Fest Aladár, Körösi Sándor) közreműködésével folyóiratot jelentetett meg Gerevich Tibor professzor, a Római Magyar Történeti Intézet és később a Római Magyar Akadémia alapító igazgatója szerkesztésével a magyar–olasz kapcsolatok kutatása és olaszországi népszerűsítése céljára. Az olasz nyelvű folyóirat, a *Corvina* húsz éven keresztül, egészen Olaszország fegyverszüneti kérelméig, 1943-ig évi hat számban jelent meg,[13] és jutott el az európai érdeklődésű olasz értelmiségiek kezébe.[14]

1921-ben a Dante halálának 600. évfordulója adta az első alkalmat a magyar–olasz kulturális kapcsolatok látványos felújítására. A kis-Magyarország különböző városaiban és az elcsatolt területek magyar többségű városaiban, így Kolozsváron is,[15] nagy ünnepségeket tartottak a nagy olasz költő tiszteletére, aki már hatszáz évvel korábban óvta Magyarországot, hogy ne hagyja magát másoktól bántalmazni.[16] A Dante-ünnepségek igen hamar Olaszország iránti rokonszenv kinyilvánítását hangsúlyozó rendezvényekbe és a kapcsolatok erősítését hivatott intézmények létrehozásába torkolltak, melyet Olaszország is hamar viszonzott. 1923-ban visszaadta a Magyar Tudományos Akadémiának a háború alatt megszüntetett Római Magyar Történeti Intézetet. Magyarországon egyre több (140) középiskolában vezették be az olasz nyelv tanítását, a Budapesti Tudományegyetemen 1806 óta létező olasz tanszék mellett új egyetemi olasz intézetek létesültek a szegedi, pécsi, majd a debreceni egyetemen olasz vendégtanárok (Rodolfo Mosca, Carlo Tagliavini, Enzo Siciliano, Gaetano Trombatore) meghívásával.

Klebelsberg Kunó 1924-es, majd Bethlen István 1927. évi olaszországi látogatását követően és a látogatás alkalmával aláírt „magyar–olasz barátsági szerződés" értelmében létesült 1927/28-ban Rómában a Magyar Akadémia,[17] és a római, majd a milánói egyetemen a két első olaszországi egyetemi magyar tanszék,[18] és az olasz diákok a legnagyobb létszámú csoportot jelentették az 1927-ben létesült Debreceni Nyári Egyetem

[12] Vö: Berzeviczy Albert a Corvin Mátyás Társaság alapításakor tartott beszéde a *Corvina* 1921/1. számában olvasható.

[13] P. Ruzicska: Storia sentimentale di una rivista „Corvina", in *Rivista di Studi Ungheresi*, 4-1989, 111-114; Zs. Kovács - P. Ruzicska: Bibliografia ragionata della „Corvina", in *Rivista di Studi Unghersi*, 4-1989, 114-137; 5-1990, 89-105.

[14] Így talált rá Benedetto Croce a *Corvina* 1942. évi számában József Attila „Mama" c. versére. Vö. *La Critica* (Kritika), 1942, ill. P. Sárközy: *József Attila Benedetto Crocéról, Benedetto Croce József Attiláról,* in *Benedetto Croce 50 év után.* Szerk. Kelemen J. és Takács J. Budapest, 2004, Acqua.

[15] E. Várady: *La letteratura italiana e la sua influenza in Ungheria.* Roma, 1933-1934, I, 431-439; Sas P.: *Un dantista di Kolozsvár, József Hirsch. Rivista di Studi Ungheresi*, (XXII), 7-2008.

[16] 1921-ben jelent meg Babits Dante fordításának második kötete, a *Purgatorium* és Ferenczy Zoltán *Új élet* és Balanyi György *De Monarchia* fordítása, valamint Boccaccio *Trattatello in laude di Dante* c. tanulmánya Kaposi József fordításában. 1922-ben Machiavelli *Mandragola*ja Honfi Rudolf fordításában, míg Babits *Paradicsom* fordítása 1923-ban került kiadásra.

[17] L. Pásztor: *Le origini dell'Accademia d'Ungheria in Roma,* in *Un istituto scientifico a Roma: L'Accademia d'Ungheria (1895-1950).* Szerk. Sárközy P. és R. Tolomeo. Cosenza, periferia, 1993, 9-29. Vö. *Száz év a magyar-olasz kapcsolatok szolgálatában. Magyar tudományos, kulturális és egyházi intézetek Rómában.* Szerk. Csorba L. Budapest, 1998, B-H.

[18] Sárközy P.: Magyar tanszék a római tudományegyetemen. *Európai utas*, 2003, 3.

kurzusain.[19] 1935-ben Rómában Benito Mussolini és Hóman Bálint aláírták a két ország közötti – 1965-ben megújított – kulturális egyezményt, melynek alapján 1935-ben megalakult a budapesti Olasz Kulturális Intézet.[20]

A kultúrdiplomáciai kapcsolatok elmélyülésével egy időben, azzal párhuzamosan beszélhetünk a magyar irodalom két világháború közti olaszországi népszerűségének virágkoráról. A nyugat-európai kulturák elől fokozatosan elzárkózó Itáliában egyre nagyobb pédányszámokban jelennek meg a magyar lektűrirodalom népszerű regényei, Aszlányi Károly, Bánffy Miklós, Bethlen Margit, Földi Mihály, Harsányi Károly, Körmendi Ferenc, Márai Sándor, Zilahy Lajos és még nagyon sok magyar szerző művei, az olasz színházak műsorán Herczeg Ferenc, Lengyel Menyhért és Molnár Ferenc sikerdarabjai szerepeltek,[21] és ebben az időben az olasz filmgyártás központja, a római Cinecittà is „magyarul beszélt", a magyar kamaradarabok készítették elő az olasz neorealista filmművészet kialakulását.[22]

Miközben a Bethlen István, majd ezt követően a Gömbös Gyula, illetve Teleki Pál által irányított magyar külpolitika az olasz gazdasági érdekekre hivatkozva igyekezett Olaszországot a magyar revíziós törekvések mellé állítani, eközben a magyar írók, Herczeg Ferenctől, aki a Revíziós Liga elnöke volt, Fenyő Miksáig, aki nemcsak a „Nyugat" szerkesztője, hanem egyúttal a GyOSz elnöke is volt, kísérleteket tettek arra, hogy a nemzetközi közvéleményt, mindenekelőtt az olaszokat Magyarország pártjára állítsák. Kosztolányi Dezső már 1921-ben egy „irredenta antológiát" szerkesztett *Vérző Magyarország. Magyar írók Magyarország területéért* címmel (melynek szerzői között találjuk Cholnoky Jenőt, Erdélyi Józsefet, Gárdonyi Gézát, Herczeg Ferencet, Hevesi Sándort, Krúdy Gyulát, Lyka Károlyt, Oláh Gábort, Rákosi Jenőt, Schöpflin Aladárt, Tolnai Vilmos, Tormay Cecile-t, Tóth Árpádot és Zilahy Lajost), maga Kosztolányi pedig versben *sikolt* segítségért Európa költőihez (*Magyar költő sikolya Európa költőihez 1919-ben*). Hasonlóképp emelte fel szavát versek sorában Babits Mihály (*Csonka Magyarország*, *Dal az Esztergomi Bazilikáról*), aki ugyan tudja, hogy az *Igazi hazá*t nem a határok által jelzett földterület jelenti, de a következetes háborúellenes magatartása jogán igazságot követel a megalázott magyar nemzetnek.[23] Más költők is, mint Gulyás Pál és Dsida Jenő, veresekben fordultak Olaszországhoz, mely az akkori közvélemény szemében az egyedüli európai nemzet volt, mely a magyar ügy szolgálatába állt.[24] Az olasz nép és az olasz nemzet megszólítása reményében jelentette meg olasz nyelven Fenyő Miksa a volt

[19] Sárközy P.: Debrecenbe kéne menni – nyári egyetemre. *Nyelvünk és Kulturánk*, 2012, 5,

[20] G. Petracchi: *Un modello di diplomazia culturale: L'Istituto Italiano di Cultura per l'Ungheria, 1935-1943,* in *Italia ed Ungheria dagli anni Trenta agli anni Ottanta,* i. m., 59-86.

[21] A. Ottai: *Eastern. La commedia ungherese nel teatro italiano tra le due guerre*. Roma, Bulzoni, 2010.

[22] A. Rosselli: *Amikor a Cinecittá olaszul beszélt*. Szeged, 2005.

[23] Babits M.: Az igazi haza. *Nyugat*, 1919; Magyar költő 919-ben, uo. Vö. T. Melczer: Un poeta europeo. Liberalismo, cattolicesimo, nazionalismo ed europeismo nell'opera di Mihály Babits, in *Venezia, Italia e Ungheria tra Decadentismo e Avanguardia*. Szerk. Kovács Zs. – Sárközy P. Budapest, 1990, Akadémiai, 323-337.

[24] R. Ruspanti: *Il vento della puszta soffió sul Colosseo. L'Ode all'Italia (1936-1938) di Pál Gulyás,* in *Italia e Ungheria dagli anni Trenta agli anni Ottanta,* i.m., 165-180; A. Di Francesco: Russia, Romania, Polonia e Grecia nella poesia di Jenő Dsida, in *Studi sull'Europa Orientale,* a cura di I. C. Fortinoi – E. Cali, Napoli, Dip. di Studi dell'Europa Orientale, 2007, 123-138.

igazságügyminiszterrel, Nagy Elemérrel együtt szerkesztett két kötetet a trianoni béke igazságtalanságáról: *Trianon e le sue conseguenze* (Budapest, 1927), *Il trattato di pace di Trianon* (Budapest, 1931), melyeket később újabb olasz nyelvű politikai írások követték (Veridicus: *Non esiste pace senza la soluzione del problema danubiano, Il fatale trattato di Trianon*. Budapest, 1934; Italus Viator: *La questione transilvana*. Milano, Reportage, 1934)[25].

Ez az Olaszországhoz fűződő illúzió, mely egyaránt áthatotta a közvéleményt és a politikai újságírást, egészen a szövetségesek dél-olaszországi partra szállásáig és az olasz fegyverszüneti kérelemig, 1943-ig tartott. A magyar közvélemény (és néhány politikus is) abban reménykedett, hogy a fasiszta Olaszország ellensúlyozni tudja a német nemzetiszocializmus pángermán világuralmi törekvéseit, és Magyarország majd olasz (és német) segítséggel következmények nékül visszakaphatja az első világháború után elcsatolt, magyar többség által lakott területeket. A világpolitikai realitások, – az, hogy a fasiszta Olaszország egyaránt ápolta az olasz–magyar és az olasz–román kapcsolatokat, hogy nemcsak a Nemzeti Múzeum kertjében állították fel a Forum Romanum egyik oszloptöredékét, hanem ugyanakkor a *román* Kolozsváron is a capitoliumi farkasszobor másolatát, mit sem számított, mert a magyar közvéleményben erősen élt a hit: az olaszok „szeretnek bennünket", az „olaszok a pártunkra állnak".[26]

Ilyen értelemben a két világháború közti magyar–olasz külpolitikai és katonapolitikai kapcsolatok kialakulását sajátos módon a kulturális kapcsolatok felújítása, majd elmélyítése és annak széles körű médiavisszhangja készítette elő, hogy aztán a két nemzet katonái az új, még pusztítóbb háborúban egymás oldalán pusztuljanak el egy másik, távoli folyó, a Don partján. De ez már egy újabb tragikus történet.

Jászfényszaru hőseinek emlékműve (részlet, 1922)

[25] Az olasz címek magyar fordításban: *A trianoni béke és következményei, Nincs igazi béke a Duna menti népek helyzetének megoldása nélkül, A fatális trianoni béke, Az erdélyi kérdés.*

[26] A magyar irredenta törekvések Olaszországhoz fűzött reményeiről és Olaszország Észak-Erdély visszacsatolásában betöltött katonadiplomáciai szerepét elemzi Alessandro Vagnini, a Római La Sapienza tudományegyetem kutatója monográfiájában: *L'Ungheria nella guerra dell'Asse (1939-1943),* Roma, 2008, Periferia. Vö: Sárközy P.: Az új olasz történész generáció könyvei a XX. századi magyar és erdélyi történelemről. *Hadtörténeti Közlemények*, 2008/1.